

УДК 811.161.2'22:821.161.2-2.09

Олександра Гандзюк

НЕВЕРБАЛЬНІ ЗНАКИ В РЕМАРКАХ ДРАМАТИЧНИХ ТВОРІВ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

У статті йдеться про невербальні знаки в ремарках драматичних творів Лесі Українки. Показано, що невербальні знаки виступають системою немовних знаків, які використовують як засіб обміну інформацією між людьми. Люди живуть в оточенні невербальних знаків. Письменники вживають такі знаки в художніх творах. У драматичних творах невербальні знаки мають вигляд ремарок. Леся Українка дуже часто використовує ремарки. У драматичних творах письменниці наявна велика кількість їх уживання. У висновках підкреслено, що в цих творах багато прикладів такого невербального засобу спілкування, як жести. Дуже часто в п'єсах наявні жести, що мають різноманітні значення. У статті описано емоційні жести, жести-символи, вказівні жести, зображувальні жести. Емоційні жести допомагають найточніше описати почуття. Значення символічних жестів усім відоме. Ці дві групи жестів найпоширеніші у драматичних творах Лесі Українки. Широко вжито невербальні знаки зі значенням виразу очей і з вказівкою на загальний вигляд людини.

Ключові слова: комунікація, невербальні знаки, типи невербальних знаків, значення невербальних знаків, ремарка.

Постановка наукової проблеми та її значення. Невербальні засоби спілкування – елементи комунікативного коду, які мають немовну, але знакову природу і разом з засобами мовного коду слугують для створення, передавання і сприйняття повідомлень та можуть нести (а часто і несуть) різноманітну семантико-прагматичну інформацію у спілкуванні [1, с. 204]. Між вербальним і невербальними засобами спілкування наявний своєрідний розподіл функцій: словесними передається тільки інформація, а невербальними – ставлення до партнера. Бажано розвивати вміння читати (розуміти) невербальні сигнали, оскільки вони здебільшого спонтанні, несвідомі, а тому щирі. Вміння користуватися ними сприяє формуванню культури поведінки [5, с. 157]. Невербальні знаки оточують людину в повсякденному житті. Вони знаходять своє широке відображення також у художніх творах. У драматичних творах вони набувають вигляду ремарок. Ремарка – це авторська примітка в тексті п'єси, що містить стислу характеристику обставин дії, зовнішності та поведінки дійових осіб [2, с. 1024].

Аналіз досліджень цієї проблеми. Автори драматичних творів широко і своєрідно використовують ремарки, оскільки вони слугують декодуванню невербальних знаків. Але цей феномен ще не був досліджений. Наявні тільки праці Ф. Бацевича [1] та С. Шевчук [5] з проблеми невербального спілкування. Аналізу невербальних знаків у

драматичних творах Лесі Українки присвячена стаття О. Гандзюк «Специфіка просодики в ремарках драматичних творів Лесі Українки» [3].

Мета і завдання статті. Мета статті полягає у з'ясуванні системи невербальних знаків у драматичних творах Лесі Українки. Реалізація цієї мети передбачила виконання таких завдань, як виявлення невербальних знаків у текстах драматичних творів і їх віднесення до різних значеннєвих груп.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. У ремарках драматичних творів Лесі Українки найчастіше виявляють себе такі засоби, як рухи головою, хода, погляд, відстань між спілкувальниками, зміна положення тіла, загальний вигляд, жести, посмішка.

Зокрема, рухи головою дозволяють відтворити докір: Лев. Дивись ти – «дядечку»! Знайшлась небога! А хто ж його призвів у пастку лізти? (*докірливо хитає головою*) («Лісова пісня»); заперечення: Річард (до себе) Отак... так буде краще... Ні, отак! Тепер гаразд!.. Стій, дівчино, не рушся. Втомилась, може? Дівчина *хитає головою, що ні*; журбу: Лісовик мовчки *журливо хитає головою* («Лісова пісня»); гнів: Лев іде в хату, *сердито струснувши головою* («Лісова пісня»).

Хода персонажа має у драмах такі значення: небажання бути виявленим завчасно: Деві (ледве жінка вийшла, схопився з лави, *крадькома підійшов* до Річарда, намагається звернути на себе його увагу, але той не чув) («У пущі»); зворушення: Поки Крістабель ладнає страву, Річард ходить по хаті раптово, *видно, зворушений*. О, Господи, яка біда на світі! («У пущі»); радість: Річард (*кидається і гаряче вітається* з Джонатаном) Ти звідки взявся? («У пущі»); збентеження: Крістабель. Хто?.. Я не знаю... Може... ні, ніхто! (*збентежена метушиться* по хаті, далі починає покривати статую рядом) («У пущі»); впевненість у собі: Молодиця йде *замашистою ходою*, аж стара ледве поспішає за нею («Лісова пісня»); обережність: Тим часом Аврелія збігає швидко та *обережно* в діл і полається до брами. На середині перестилля спиняється і подається до табліну, але, уперто труснувши головою, звертається знов до брами. По дорозі зриває листок агави, що колеться, але, стлумивши стогін болю, ховає листок під своє покривало і, не оглядаючись, вибігає крізь хвіртку за браму («Адвокат Мартіан»); втома: Мавка підводиться і тихою, наче *втомленою* походою іде до озера, сідає на похилу вербу, склоняє голову на руки і тихо плаче («Лісова пісня»).

Важливе значення для характеристики дійових осіб має погляд. У драмах за його допомогою відтворено щирість: Деві (сідає долі коло його [Річарда] ніг і *щиро* дивиться йому в очі («У пущі»); страх: Жінка (з *боязким поглядом* то на Річарда, то на Годвінсона й Кембля) Та я пожду.. от тільки та біда з дитиною... коли б не вмерло («У пущі»); ворожість: Індіанка мовчить, *вороже дивиться* на Дженні, притулившись до п'єдесталу статуї («У пущі»); сум: Едіта застається над книжкою, але не читає, *дивиться поперед себе сумним, темним поглядом* («У пущі»); сполоханість: Джонатан. Я праведним його не називав... (Обриває, *глянувши полохливо* на Калеба, що робить йому знак мовчати) («У пущі»); жалість: Джонатан,

жалісливо глянувши на Річарда, що відповідає йому іронічним усміхом, виходить («У пущі»); уважність: Довго і уважно дивиться на статую. Річард тривожно стежить за його підйомом («У пущі»); жах: Мартіан (з жахом дивиться на неї) Авреліє! Де ти взяла сі мрії? («Адвокат Мартіан»); ненависть: Аврелія мовчки метнула на батька погляд, повний ненависті, і швидко подалась по сходах нагору («Адвокат Мартіан»); здивування: Лукаш (не так здивовано, як уважно придивляється до неї) А, от ти хто! («Лісова пісня»); туга: Мавка, зачарована, тихо колишетесь, усміхається, а в очах якась туга аж до сліз («Лісова пісня»); переляк: Перелесник здригнувся, прудким рухом кинувся геть і зник у лісі – Мавка очутилась, звелася трохи, широко розкрила очі і з жахом дивиться на Мару, що простягає руки взяти її («Лісова пісня»); надія: Обличчя її відбиває смертельною блідістю проти яскравою одежі, конаюча надія розширила її великі темні очі, рухи в неї поривчасті й зникаючі, наче щось в ній обривається («Лісова пісня»); невдоволення: Мати... (Прикро дивиться на Мавку) Чого ти все розпалана така? («Лісова пісня»).

Відстань між спілкувальниками показує їх ставлення одне до одного. У тестах драматичних творів Лесі Українки в основному переважають два види дистанції між персонажами – інтимна і особиста. Тут також відтворено такі динамічні дотики, як обійми: Деві. Ні, чом не люблю, та тільки то вже видумати треба, куди мені... (*лащиться до Річарда*); Крістабель. Деві! Синку! Не йди! Не кидай! Я умру без тебе! Ой, Деві! Ой.. (Голос її спотворюється, вона заточується. Деві після моменту вагання вертається на її крик і кидається в її обійми). Деві. Я, мамо, тут, з тобою! Крістабель поривчасто *тулить до себе Деві*) («У пущі»); Мати (вибігає з хати і кидається в обійми до Лукаша. Він холодно приймав те вітання) («Лісова пісня»); Русалка наближається до нього [*Того, що греблі рве*], він круто відвертається від неї, виром закрутивши воду («Лісова пісня»).

Зміна положення тіла має дуже багато значень у драмах. Одне з них – вияв ввічливості: Годвінсон. Мир сьому дому! («У пущі»). Річард *встає мовчки, вклоняється*. («У пущі»); Річард (до жінки) Ну, ходім (Мовчки вклоняється Годвінсону і Кемблю і виходить вкупі з Деві) («У пущі»); показ покори: Джонатан *покірно вклоняється і, зітхнувши, сідає* («У пущі»); традиційне схиляння голови для прийняття благословення: Валент... Я, батьку, вже з тобою попрощаюсь. Благослови мене (*Склоняється перед батьком*) («Адвокат Мартіан»); вияв благання: Д. Жуан (*падає на коліна*) Я вас благаю, донно Анно! («Камінний господар»); показ суму і розпачу: Аврелія. Я замовкну, тату (*Похиляється сумно-покірливо опустивши руки*) («Адвокат Мартіан»); доказ подяки: Русалка польова *клониться низько перед Мавкою, дякуючи*, і никне в житі («Лісова пісня»); просьба пробачити: Валент (*падає на коліна перед батьком*) Батеньку, прости! Я бачу, ми розбили тобі серце! («Адвокат Мартіан»); вияв туги: Мартіан мовчки тяжко зітхає і *схиляє голову* («Адвокат Мартіан»); поклін-церемоніал: Анна мовчки *вклоняється командорові глибоким церемоніальним поклоном*

(«Камінний господар»); поклін як народний звичай: Дон Жуан *вклоняється по-східному*: прикладає правицю до серця, до уст і до чола, потім складає руки навхрест на грудях і схиляє голову («Камінний господар»).

Загальний вигляд у драмах теж дозволяє багато дізнатися про героя твору: Жінка все стоїть коло порога, *вигляд у неї принижений, прибитий* («У пущі»); Річард і Деві раптово *входять задихані* («У пущі»); Раптово скидає покривало з великої статуї. Німа сцена. Видно по обличчях громадян, як у них *побожна відраза* бореться з натуральним подивом. У Річарда *з'являється вираз тріумфу* («У пущі»); Річард (*одвернувся до статуї, щоб схвати свою ще не зовсім ущухлу стурбованість*) Добривечір, панове! («У пущі»); Антонію (*придивляється до фігурки; обличчя його хутко приймає екстатичний вигляд*) («У пущі»); За лектикою йде поруч з Мартіаном Альбіна, *ще не стара, але дуже бліда, з сивуватим волоссям і сумними втомленими очима* («Адвокат Мартіан»); Крізь квартиру при мінливій смузі світла з ліхтарні видко *бліде, спотворене, скривавлене обличчя Ардента* («Адвокат Мартіан»).

Найширше у драматичних творах Лесі Українки представлені різноманітні рухи руками – жести. Вони поділяються на такі види:

1. Жести-пояснення: Річард... (*Показує на мигах, що руками не можна махати, і сам сміється...*) («У пущі»).

2. Жести-вияви почуттів: дружби: Джонатан (*задумався, далі подає Річардові руку*) Ні, Річарде, не ворога ти бачиш («У пущі»); досади: Каліб (*після читання б'є себе по лобі*) Гай-гай! стареча пам'ять! («У пущі»); щирості: Антонію... Мій корабель до вашої послуги з господарем його (*Кладе собі руки до серця і вклоняється Річардові*) («У пущі»); запалу: В глибині хати зроблений альков: замість ліжка в нім маленька естрада; на естраді стоїть молода дівчина індіанка у своїм дикарським убранні. Річард ліпить з неї статую натуральної величини; він робить дуже ретельно, то підступає, то відступає від статуї, приглядається, поправляє то позу дівчини, то позу статуї. *Рухи швидкі, енергічні, а них видно запал, екстаз* («У пущі»); роздратування: Річард... Хай згине все і сліду не лишиться (*Замахується, щоб скинути статую з н'єдесталу, але опускає руки*) («У пущі»); задоволення: Куць (*вискакує з-за хати, потираючи руки, і спиняється, побачивши Мавку*) («Лісова пісня»); прохання: Мартіан (*з раптовим поривом надії схопив Ізогена за руку*) дай, брате, дай пораду! («Адвокат Мартіан»); тривоги: Люцілла (*тривожно мацає в себе на грудях і шукає навколо. З одчаєм*) ой, мамо, лихо! Я згубила рибку («Адвокат Мартіан»); розпачу: Люцілла. Шнурочок певне перервався (*Ламає руки і здіймає їх угору*) («Адвокат Мартіан»); Мартіан. Пішла? Не попрощавшись? (*Закриває тогою обличчя*). («Адвокат Мартіан»); Юда стоїть хвилину, *стиснувши голову руками*, далі стукає собі кулаком по голові, хапає мотику і, не розгинаючись, не втираючи поту, працює до нестями («На полі крові»); гніву: Русалка. Зимові довгі ночі, а в дівки гарні очі, – недарма паничі їй носять дукачі! (*Свариться пальцем на нього і дрібно сміється*)

(«Лісова пісня»); горя: Русалка Польова (*ламає руки і хитається від горя, як од вітру колос*). Ой, горенько! Косо моя! («Лісова пісня»).

3. Жести для привернення уваги: Годвінсон (*робить рух до Едіти*) Ви чули, браття? («У пущі»); Збоку, з проходу, що поза тамбліном, виходить Мартіан, чоловік поважного віку, *торкає Міма за плече*; всміхається і подає рукою знак, що годі калатати) («Адвокат Мартіан»).

4. Жести-символи: заборона: Альбіна (*непомітно для Люціли зробила знак Мартіанові, що ні*) («Адвокат Мартіан»); Мім, проходить, бачить, що сонячний дзигар вже весь покритий тінню і здимає клевця, щоб ударити в дошку, але Мартіан *робить йому знак, що не треба*, і показує рукою на браму («Адвокат Мартіан»); передавання предметів: Мартіан Констанцію, а може, се до тебе? То вибачай за помилку (*Подає йому табличку*) («Адвокат Мартіан»); Чоловік. Яким там духом? Що ти знаєш, діду? Він був такий, як всі (*Завважає заперечливий рух прочанина*) Авжеж, як всі! («У пущі»); несприйняття: Крістабель. Матусю, глянь на мене і на нього (*Едіта робить одвертаючий рух рукою і похиливши голову, виходить геть із хати*) («У пущі»); зупинення дії: Річард (*спиняє рукою його рух*). Візьміть собі, як хочете, на спомин («У пущі»).

5. Вказівні жести: Річард ... що ж до громади, я їй те даю, чого їй треба (*Показує на посуд*) («У пущі»); Годвінсон (встає, до громади) Судіте, браття, ви між ним і мною (*Показує на Річарда рукою*) («У пущі»); Годвінсон...Так само й те, що Річард не сам осе робив (*показує на свою подобизну роботи Деві*) («У пущі»); Мартіан. Мир і тобі (*Показує Ізогенові на крісло, той сідає. Мартіан – проти нього на дзиглику*) («Адвокат Мартіан»); Русалка. Я тобі сніданко гарне наготую, тільки не прогав (*Показує в далечинь на Лукаша*). Бачиш? Що? привик ти до таких потрав? («Лісова пісня»); Анна... Я вас, панове, позначу рукою, хай всяк свою чергу запам'ятає (*Швидко показує рукою на кожного панича по черзі, один панич зостається непозначеним*) («Камінний господар»).

6. Жести-накази: Мартіан (уже досадливо) Щось неподібне! (*Махає мімові рукою, той виходить*) («Адвокат Мартіан»); Центуріон *махає сторожі рукою*, зловлених відпускають («Адвокат Мартіан»); Центуріон *дає знак сторожі* і виходить укупі з нею за браму («Адвокат Мартіан»); Анна (сівши на кінці стола під портретом командора, проти чільного місця, заставленого порожнім, *подає знак слугам*, щоб частували гостей, що вже позаймали свої місця) («Камінний господар»).

7. Зображувальні жести: *На мигах питає Міма, чи буде він носити Люціллу на руках* («Адвокат Мартіан»); Мартіан, провівши Альбіну і Люціллу, зараз повертається і *дає Мімові на мигах розпорядок*, щоб подав гостям вечерю, а сам іде в таблін працювати, але, завваживши, що там уже не видно, а в лампі немає олії, виходить знов у перистиль («Адвокат Мартіан»).

8. Захисний жест: Д. Жуан. Такі випадки я благословляю! (Простягає до Анни руки, *вона борониться рухом*). Анна. Я вас прошу, ідіть, лишіть мене («Камінний господар»).

9. Жести, які відображають традиції: Один гість (сусід дон Жуана). Я пізнаю сей кубок. Нам годиться того згадати, хто з нього пив колись (*Простягає свого кубка до дон Жуана*) нехай же має дух його лицарський в сім домі вічну пам'ять («Камінний господар») Д. Жуан (*торкаючи гостевого кубка своїм*) Вічний спокій («Камінний господар»); Прочанин... Повинен я тебе благословити, як батько сина рідного (Подається до чоловіка, *підвівши руки для благословення*) («На полі крові»).

У творах Лесі Українки такий невербальний засіб спілкування, як посмішка, також служить засобом вияву емоцій дійових осіб: Кембель (*ховає мимовільний усміх*) («У пущі»); Дехто з громадян *не може вдержати сміху* і захиляється на сусіда («У пущі»); Русалка впливає і знадливо всміхається, радісно складаючи долоні («Лісова пісня»); «Той, що греблі рве» (*з укритою усмішкою*). Тоді я в мірі, діду («Лісова пісня»); Русалка спустилася в воду по плечі і, *жалібно всміхаючись*, дивиться вгору на батька («Лісова пісня»).

Висновки та перспективи подальшого дослідження.

Використання ремарок у драматичних творах дало змогу Лесі Українці якнайточніше передати найтонші душевні порухи дійових осіб. У п'єсах письменниці через використання ремарок найчастіше послуговується такими засобами невербального спілкування, як рухи головою, хода, погляд, відстань між спілкувальниками, зміна положення тіла, загальний вигляд, жести, посмішка. Дослідження невербальних засобів у ремарках Лесі Українки можна продовжити, характеризуючи в ремарках драматичних творів Лесі Українки ритміко-інтонаційні невербальні засоби.

Список використаної літератури

1. Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістичної прагматики: підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2011. – 304 с. – (Серія «Альма-матер»).
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.
3. Гандзюк О.М. Специфіка просодики в ремарках драматичних творів Лесі Українки /О.М. Гандзюк // Наукові записки. Вип. 138. – Серія : Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: КДПУ, 2015. – С. 548-550.
4. Українка Леся. Драматичні твори / Леся Українка. – К. : Державне видавництво художньої літератури, 1949. – 484 с.
5. Шевчук С. В., Клименко І. В. Українська мова за професійним спрямуванням: підручник. – 3-тє вид. виправ. і доповнен. / С. В. Шевчук, І. В. Клименко. – К. : Алерта, 2012. – 696 с.

Гандзюк Александра. Невербальные знаки в ремарках драматических произведений Леси Украинки. В статье речь идет о невербальных знаках, использованных в ремарках драматических произведений Леси Украинки, ведь эти знаки составляют целую систему неязыковых знаков, которые используются как средство обмена информацией между людьми. Люди живут в окружении невербальных знаков. Писатели используют невербальные знаки в художественных произведениях. В драматических произведениях невербальные знаки имеют вид ремарок. Леся Украинка использует ремарки очень часто. В драматических произведениях писательницы очень

много примеров их использования. В выводах подчеркиваем, что в этих произведениях много примеров такого невербального средства общения, как жесты. В статье описаны эмоциональные жесты, жесты-символы, указательные жесты, изобразительные жесты. Эмоциональные жесты помогают очень точно описать чувства. Значение символических жестов всем понятно. Эти две группы жестов самые распространенные в драматических произведениях. Широко использованы невербальные знаки со значением выражения глаз и с указанием на общий вид человека.

Ключевые слова: коммуникация, невербальные знаки, типы невербальных знаков, значение невербальных знаков, ремарка.

Handziuk Oleksandra. Non-verbal Signs in the Remarks in Drams by Lesya Ukrainka. The article deals with the nonverbal signs in the stage direction in drams by Lesya Ukrainka. Nonverbal signs are the system nonverbal meaning which are used as the means of exchange of information among people are shown. People living among non-verbal signs. The writers use such signs in literature. In the dramatic works nonverbal signs turn into remarks. Lesya Ukrainka uses remarks very often. In this survey there are more examples such using. In the conclusions are underlined that there are many examples such nonverbal signs like gestures. Gestures in this works are used very often and have more meaning. Emotional gestures, symbolic gestures, gestures-indicative, gestures-images are described in this article. Emotional gestures help describes the feeling very clearly. Meaning of the symbolic gestures are know for all. This two groups of the gestures are most used in this drams. The nonverbal markers with denotes the expressions of eyes person and such things that show the persons are there.

Key words: communication, nonverbal signs, types of the nonverbal signs, meaning of the nonverbal signs, remark.

Стаття надійшла до редколегії 17.10.2014